

DİNİ ÖTEKİNE YENİ BİR YAKLAŞIM OLARAK KARŞILAŞTIRMALI TEOLOJİ

Esra AKAY DAĞ*

Öz

Bu makale genel olarak karşılaştırmalı teoloji alanını Türkçe okuyucuya tanıtmayı amaçlamaktadır. Karşılaştırmalı teoloji, son yıllarda Batıda yeniden yorumlanmış ve ötekenden öğrenme düsturuyula yola çıkan akademik bir disiplin alanıdır. Bu makale karşılaştırmalı teolojiyi tanıtmakla beraber Hristiyan teolojisi içindeki yerini de sorgulayacaktır. Bu bağlamda, karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisine bir alternatif olup olmadığı, karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisinden bağımsız bir alan olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, dinler teolojisi içerisinde bir tipoloji olarak görülüp görülmediği gibi sorunlara da cevap arayacaktır. Nihayetinde bu makalede karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisine alternatif olarak görülemeyeceği, aynı zamanda dinler teolojisi içerisinde üç veya dört yönlü tipolojilerden biri olarak da değerlendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Sonuçta karşılaştırmalı teoloji ve dinler teolojisinin birbirinden bağımsız ama birbirlerini tamamlayan iki alan olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hristiyanlık, Karşılaştırmalı Teoloji, Dinler Teolojisi, Francis Clooney.

Comparative Theology as a New Approach to Religious Other

Abstract

This article aims to introduce comparative theology to Turkish reader. Comparative theology has recently been reformulated as an academic discipline in the West in the last couple of decades, which intends to learn from other religions. While introducing comparative theology, this article also has questioned the place of this subject within Christian theology. From this perspective, it has questioned and sought to answer such controversial issues whether comparative theology is an alternative to theology of religions, or comparative theology is an independent theological branch, or comparative theology is one form of theology of religions. Eventually, this article claims that comparative theology cannot be seen as an alternative to theology of religions, nor it can be seen as a particular form of theology of religions but rather comparative theology and theology of religions can be considered two distinct areas but also completing each other.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: History of Religions, Christianity, Comparative Theology, Theology of Religions, Francis Clooney.

Giriş

Dini çeşitliliğin fazla olduğu bir toplumda yaşıyor olmak Batı Hristiyanlarının diğer dinlere yaklaşımını değiştirmiştir. Her ne kadar Hristiyanlık farklı dinlerin de yaşadığı bir coğrafyada doğmuş ve gelişmiş olsa da Hristiyanların son birkaç yüzyıldır kendi dinleri dışındaki dinlere yaklaşımları yüzyıllardır sürdürdükleri tutumdan farklı olmuştur. Günümüz Batısında, son birkaç

---

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı
(esraakaydag@sakarya.edu.tr).

yüzyılda yaşanan bazı teolojik ve kültürel değişimler sonucu dini çeşitlilik olgusuna karşı algı değişmiştir. Kültürel değişimler, teolojik bakış açısının da değişmesine yol açmıştır.¹ Bilhassa kolonyal ülkelerden gelen göçler sebebiyle Hristiyanlık dışındaki dinlere inananların sayısının artması, dini ötekilerin sosyal hayatın birçok boyutunda yer edinmelerinden dolayı özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren Hristiyanlar kendi dinlerini diğer dünya dinleriyle ve kendilerinin öteki din mensuplarıyla nasıl bir ilişki içerisinde olması gerektiği üzerine tartışmışlardır. Bu bağlamda, öteki dinler ve din mensuplarıyla pozitif ilişki geliştirme anlamında üç alan ön plana çıkmıştır: dinler teolojisi, dinler-arası diyalog ve karşılaştırmalı teoloji. İlk olarak öteki dinlerin geçerliliğinin ve doğru inanca sahip olup olmadığı ve öteki dinlerin kurtuluşa erdirip erdirmeyeceği sorularına cevap aramışlardır. Bu da Hristiyan teolojisi içerisinde yeni bir alan olan dinler teolojisi (theology of religions) diye tabir edilen disiplinin doğmasına sebep olmuştur. Alan Race, *Christians and Religious Pluralism*² adlı kitabında bu farklı cevapları bir araya getirmiş ve üç-yönlü tipolojinin (three-fold typology) Hristiyanların dini ötekine karşı geliştirdiği temel teori olduğunu öne sürmüştür. Çok bilinen adıyla dışlayıcılık (exclusivism), kapsayıcılık (inclusivism) ve çoğulculuk (pluralism) modelleri Race'in kitabının yayınlanmasından sonra bir nevi Hristiyanların öteki dinlere ve inananlarına karşı standart üç-yönlü bakış açısı olarak görülmüştür. Bir taraftan, bazı akademisyenler Race'in sunduğu tipolojiyi farklı bir şekilde yorumlarken,³ bir taraftan da bazıları ona alternatif tipoloji sunmuş⁴ ve teologlar hangi

- 1 Batıdaki teolojik değişimler ile ilgili daha fazla bilgi için bk. Langdon Gilgey: "Plurality and Its Theological Implications", *The Myth of Christian Uniqueness: Toward a Pluralistic Theology of Religions*, ed. John Hick-Paul Knitter (Maryknoll: Orbis, 1987).
- 2 Alan Race, *Christians and Religious Pluralism: Patterns in Christian Theology of Religions*, 2. Baskı (London: SCM Press, 1983-1993).
- 3 Örneğin Gavin D'Costa akademik kariyerinin ilk yıllarında Race'in tipolojisinde incelediği gibi epistemolojik ve kurtuluş doktrini (soteriological) yönünden değil de daha çok kurtuluş doktrininden yola çıkarak *Theology and Religious Pluralism: The Challenge of Other Religions* (Oxford: Blackwell Publishing, 1986) eserinde Race'in tipolojisini kullanmıştır.
- 4 Yine D'Costa daha sonraki eserlerinde Race'in üç yönlü tipolojisini eleştirip 7 merkezli tipolojiyi Race'inkine alternatif olarak sunmuştur; *Christianity and World Religions: Disputed Questions in the Theology of Religions* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), 35. Paul Knitter da Race'in tipolojisinden farklı olarak dört modelli (Evanjelik, Baskın Protestan, Katolik ve Teosentrik Modeller) tipolojiyi alternatif olarak sunmuştur. Her ne kadar Knitter dini ötekiye bakış açılarını dört farklı modelde incelese de onun modelinin iz düşümünü Race'in tipolojilerinde bulmak da mümkündür. Aralarındaki tek fark ise Race'in dışlayıcılık modelini farklı ilk iki modelde incelemiş olmasıdır; Paul Knitter, *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions* (Maryknoll: Orbis Books, 1985). Knitter daha sonra yine dört farklı modelli İkame (Replacement), İkmal (Fulfillment), Mütakabiliyet (Mutuality) ve Kabullenme (Acceptance) kategorilerini Race'inkine alternatif olarak sunmuş, fakat bu defa hem daha önce sunduğu ilk iki modelini tek bir başlık içinde ele almış hem de post-liberal bakış açısını da dördüncü kategori olarak ele almıştır; Paul Knitter, *Introducing Theologies of Religions* (Maryknoll: Orbis Books, 2002).

pozisyonun daha iyi olduğu yönünde tartışa gelmiştir. Fakat, son yıllarda özelde üç-yönlü tipolojiye genelde ise dinler teolojisi alanının kendisine yönelik bir takım eleştiriler yapılmaya başlanmıştır.⁵ Yapılan bu eleştirilerdeki temel nokta dinler teolojisinin esasını oluşturan soru(n)ları -öteki dinlerin öğretilerinin doğru olup olmadığı ve inananlarını kurtuluşa erdirip erdirmediği- üzerine yapılan tartışmaların dini çeşitlilik olgusunu anlamada yeterli olup olmadığı sorununu ortaya çıkarmasıdır. Her ne kadar dinler teolojisi alanı pratik anlamda Hristiyanları öteki dinlere inananlarla diyalog kurma, birlikte yaşanan toplumda barış ve huzuru sağlama gibi toplum yararına ortak bir şeyler yapmaya teşvik etse de⁶ teorik anlamda ötekilerin konumunu ve kurtuluşunu tartışmak bir anlamda tartışmayı sonu olmayan bir çıkmaza sokmuştur. Bazı teologlar öteki dinlerin doğru olup olmadığını teorik bir şekilde tartışmanın artık yararsız olduğunu, tartışmayı biraz daha pratik alana kaydırma gereği üzerine vurgu yapmıştır.⁷ Bu doğrultuda, karşılaştırmalı teoloji alanı, dinler teolojisinin başlattığı tartışmaları teorik boyuttan alıp, pratik alana yönlendirme konusunda dini çeşitliliğe yaklaşım açısından yeni bir boyut kazandırmıştır. Dini çeşitlilik olgusunu belli bir din çerçevesinden anlamlandırmaya çalışılması hem dinler teolojisinin hem de karşılaştırmalı teolojinin esas noktası olmasına rağmen, karşılaştırmalı teolojinin ötekiden öğrenme üzerine vurgusuyla, öteki dinler daha aktif bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, belli bir din çerçevesinden diğer dinlerin hakikat ve öte dünyayla ilgili öğretilerini soyut veya yüzeysel bir şekilde tanımlamaktan daha ziyade, karşılaştırmalı teoloji öteki dinlerin öğretilerini bizzat o dinlerin kendi kaynaklarından öğrenme amacı gütmüştür.

Diğer taraftan, yirminci yüzyılda dinler arası diyalog da dini çeşitliliğin yaygınlaşmasıyla beraber bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar dinler-arası diyalog teşebbüsleri geçmiş zamanlarda yaşansa da Batılıların sistematik bir şekilde diyalog girişimleri yirminci yüzyılın başlarına dayanır. İlk olarak ekümenik kiliseler arası başlayan diyalog, daha sonra diğer dinleri

5 Üç-yönlü tipolojiye yönelik eleştiriler için bk. Perry Schmidt-Leukel, "Exclusivism, Inclusivism, Pluralism: The Tripolar Typology-Clarified and Reaffirmed", *The Myth of Religious Superiority: A Multifaith Exploration*, ed. Paul Knitter (Maryknoll: Orbis Books, 2005). Schmidt-Leukel burada Race'in tipolojisine yönelik geniş yelpazeli eleştirileri sıralayıp bu tipolojiyi savunmuştur.

6 Her ne kadar dinler teolojisi alanında yazarlar daha çok teorik bir tartışmalar da, pratik anlamda, özellikle çoğulcu düşüncüyü savunanlar diyalog girişimlerinin öncüsü olmuşlardır. Bu sebeptendir ki Race de üç-yönlü tipolojisindeki çoğulculuk teolojisini dini tolerans ile açıklamıştır. Bk. Race, *Religious Pluralism*, 72.

7 Örneğin James Fredericks, *Faith among Faiths: Christian Theology and Non-Christian Religions* (New York: Paulist Press, 1999) eserinde dini çeşitliliği ancak karşılaştırmalı teoloji yoluyla daha iyi cevap verilebileceğini iddia ediyor.

kapsamıştır.⁸ Diyalog girişimleri Hristiyanlar tarafından başlatılmış olsa da diğer din mensupları da gerek resmî kurumlar gerekse bireysel anlamda bir şekilde diyalog çalışmalarına katkı sağlamışlardır. Bu çalışmanın amacı dinler-arası diyalog ile ilgili bir değerlendirme yapmak olmasa da dinler-arası diyalogun dini çeşitlilik karşısında bir yöntem olarak kullanıldığı aşikârdır. Birçok farklı diyalog yöntemleri olmasına rağmen, diyalog partnerleri aynı ortama geldiğinde ötekini kabullenme, ötekinden öğrenme gibi sonuçları ortaya çıkarmıştır. Ötekinden öğrenme olgusunu karşılaştırmalı teoloji ise farklı bir alana kaydırmıştır. Aşağıda karşılaştırmalı teoloji genelinde ve Clooney özelinde diyalog ve karşılaştırmalı teoloji arasındaki bağ üzerinde tekrar durulacaktır.

Yukarıda kısaca bahsedilen iki alana alternatif olarak karşılaştırmalı teoloji ötekinden öğrenip kendi dinini tekrardan yorumlama mottosuyla dini çeşitliliğe farklı bir bakış açısı sunmuştur. Bu bağlamda karşılaştırmalı teolojinin bir taraftan dinler teolojisi ve dinler arası diyalog alanıyla yakın bir ilişki içinde yürütülmekte ve diğer taraftan da bu iki alandan farklı yöntem ve metodolojiler kullanarak ötekini teorileştirme yerine ondan öğrenme yoluna gitmiştir. Bu makalede karşılaştırmalı teoloji alanı öncelikle tanıtılacak ardından karşılaştırmalı teoloji ile dinler-arası diyalog ve dinler teolojisi arasındaki ilişki incelenecektir.

Bu makalenin bir başka amacı da Türkçe okuyucuya⁹ yabancı olan karşılaştırmalı teoloji alanını tanıtmakla beraber Müslümanların bu anlamda ötekinden öğrenip öğrenmeme üzerine bir tartışma açmaktır.¹⁰ Çağdaş dönemde Müslümanların ötekiyle ilgili tezahürlerinde dinler teolojisi alanından bir nevi kopmamaktadır. Dini çeşitlilik üzerine üreten akademisyenler ve diğer dinlerle diyalog ortamında bir araya gelen gerek Müslüman din adamları gerekse akademisyenler ve teologlar, gayri-Müslimlerin nasıl algılanması gerektiği ile ilgili Hristiyan dünyasında başlatılmış olan dinler teolojisine katkı sunarken karşılaştırmalı teolojiye ise neredeyse hiç başvurmamışlardır. Dinler teolojisinin esas üzerinde durduğu konu ötekini genel olarak tanımlama, kendi dini ve inancı üzerinden ötekini konumlandırma olduğundan bizlerin ötekiyle alakalı tezahürlerimiz de onları onlardan tanımaktan ziyade onları kendimiz için tanımlama şeklinde olagelmıştır. Fakat karşılaştırmalı teoloji

8 Dinler-arası diyalogun tarihi serüveni için, bk. Leonard Swidler, "The History of Interreligious Dialogue", *The Wiley-Blackwell Companion to Interreligious Dialogue*, ed. Catherine Cornille (Chister: Wiley-Blackwell, 2013).

9 Bu alanda yapılmış yegâne Türkçe kaynak Betül Avcı'nın Clooney'in kitabına eleştirisidir. Bk. Betül Avcı, "Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders", *İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (2014): 155-203.

10 Bu makalenin değerlendirilme aşamasında, yine Betül Avcı'nın kendi dini (İslami) perspektifinden karşılaştırmalı teolojiye nasıl yaklaşılması gerektiğine dair bir makalesi yayımlanmıştır. Bz: Betül Avcı, "Comparative Theology and Scriptural Reasoning: A Muslim's Approach to Interreligious Learning", *Religions* 9/297 (2018).

ötekiyi ötekinden öğrenme ve kendi inancını ötekinden öğrendiklerinden yola çıkarak yeniden yorumla motivasyonu günümüz çok kültürlü (multi-cultural) dünyasında daha etkili bir yöntem olarak kullanılabilir.

1. Modern Dönemde Karşılaştırmalı Teoloji Kavramı

Karşılaştırmalı teoloji kavramı ilk olarak 18. yüzyılda James Garden (1645-1726) tarafından *Comparative Theology; or The True and Solid Grounds of Pure and Peaceable Theology: A Subject very Necessary* adlı eserinde kullanılmıştır. Garden burada bu terimi öteki dinlerden ziyade Hristiyanlar arasındaki farklı mezhepleri karşılaştırmak ve aralarındaki ortak noktaları belirlemek için kullanmıştır.¹¹ Daha sonra bu terim 19. yüzyılda din çalışmaları alanında sistematik bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Frederick D. Maurice, Rowland Williams ve James F. Clarke 19. yüzyılın en önde gelen karşılaştırmalı teoloji alanını sistematik hale getiren din çalışmaları alanında çalışmalar yapan teologlar arasında yer alır. İsmi geçen teologlar her ne kadar öteki dinlerle ilgili görüşleri çok fazla olumlu olmasa da diğer dinlere ilgileri ve dinleri akademik bir şekilde karşılaştırmaları onları farklı kılmış ve Hristiyan apolojetiklerden ayırmıştır. Örneğin Clarke *Ten Great Religions: An Essay in Comparative Theology* (1871) ve *Ten Great Religions Part II: A Comparison of All Religions* (1884) eserlerinde farklı on dini ve dini öğretilerini incelemiş, ve onları Hristiyan öğretileriyle karşılaştırıp, Hristiyanlığın diğer dinlerden nasıl daha üstün ve öğretilerinin daha doğru olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.¹² Yine aynı şekilde Maurice ve Williams da eserlerinde Hristiyanlıkla beraber öteki dinleri inceleyip karşılaştırmalar yapıp Hristiyanlığın üstünlüğü sonucuna varmışlardır. Yaptıkları çalışmalar kendi dönemlerinde din çalışmaları alanında kendi dönem ve önceki dönemlere nazaran öteki dinlere daha olumlu bir bakış açısı sunmuş ve her ne kadar objektif bir bakış açısıyla öteki dinleri incelediklerini iddia etseler de¹³ öteki dinleri çok fazla derinlemesine incelemeyen ötekilerle alakalı sunmuş oldukları bir takım gerçeklikten uzak bilgilerden dolayı daha sonraki yıllarda karşılaştırmalı teoloji terimi literatürde neredeyse kullanılmamışlardır. Hatta onların öteki dinleri incelemeleri sonucu Hristiyanlığı üstün gören söylem oluşturmaları onların diğer dinlere sömürgeci ve oryantalist bakış açısıyla baktıkları eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.¹⁴

11 Francis Xavier Clooney, *Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), 31.

12 Clooney, *Deep Learning*, 33.

13 Hugh Nicholson, *Comparative Theology and the Problem of Religious Rivalry* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 24. Nicholson'a göre 19. Yüzyıl karşılaştırmalı teolojisinde Hristiyan üstünlüğü söylemi hakim olsa da bu alanda araştırma yapan ve üreten kişiler kendilerini Hristiyan teolojisini temel alan ve dini apolojetiklere karşı konumlandırmışlardır.

14 Bu konuda özellikle Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions* (Chicago: University of Chicago, 2005) eserinde 'din' ve 'dinler' kavramının kullanılmasından yola çıkarak batıda

19. yüzyılda genel anlamda din çalışmaları alanı Hristiyan dininin üstünlüğü söylemi üzerinde giderken 20. yüzyılda çoğulcu dinler teolojisi vesilesiyle bu söylem değişmeye başlamıştır. Özellikle John Hick¹⁵ ve William Smith'in¹⁶ çoğulcu düşünceleri Hristiyanlık dışındaki dinlerin de doğru öğretilere sahip olduğu ve inanlarını kurtuluşa erdirebileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır. 20. yüzyılda ortaya çıkan dinler teolojisi ve beraberindeki tartışmalarla, bilhassa Race'in üç-yönlü tipolojisinin dini ötekine bakış açısı sağlaması hususunda standart bir model olarak görülmesiyle Batı'da akademisyenler, hangi pozisyonun diğer pozisyondan daha iyi olduğunu tartışmaya ve bu konuda eserler üretmeye başlamışlardır. Bir tarafta teologlar hangi pozisyonun daha iyi olduğunu tartışadururken, öte taraftan David Tracy, *The Encyclopedia of Religions* (1987)'da "Comparative Theology"¹⁷ başlığı altında yazmış olduğu karşılaştırmalı teoloji alanını yeniden gün yüzüne çıkarmış ve daha sonra bu alanda bazı teologlar münferit eserler yazmıştır.

Karşılaştırmalı teoloji yeni haliyle çağdaş dönemde genel anlamda ABD merkezli, fakat Avrupa'dan da bazı teologların katkısıyla, Francis Xavier Clooney (Hristiyanlık-Hinduizm), James Fredericks (Hristiyanlık-Budizm) öncülüğünde yeniden yorumlanmış ve bazı başka teologlar, örneğin Keith Ward (Hristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Budizm), Robert Cummings Neville (Hristiyanlık ve Çin Dinleri), David Burrell (Hristiyanlık-Yahudilik-İslam), tarafından da kullanılmıştır. Her ne kadar günümüz karşılaştırmalı teoloji alanında yazan teologlar aynı yöntem ve teknikleri kullanan homojen bir grup olmasa da genel anlamda anlaştıkları nokta dini çeşitlilik olgusunu ciddiye alıp, buna karşı teolojik bir cevap vermektir. White, haklı bir şekilde karşılaştırmalı teologların dini çeşitliliği baş edilmesi gereken bir sorun olarak değil fakat teolojik sorgulama ve pratik için bir fırsat olarak gördüklerini iddia eder. Ona göre karşılaştırmalı teolojiyle meşgul olan teologlar, kendi Hristiyan dindaşlarını huzurlu bir diyalogun ve dinler-arası öğrenmenin değerli olduğu, alışılmışın dışında bir iletişimle diğer dinlere inanlarla iletişime geçen kişiler olarak niteler.¹⁸

---

din çalışmalarında bu terimlerin dönüşümünü aydınlanmacı felsefe ve batı hegemonyasıyla ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Karşılaştırmalı teoloji alanıyla alakalı eleştirileri için bk. 72-95.

15 Bk. John Hick, *An Interpretation of Religion* (London: Macmillan, 1989); John Hick, *God Has Many Names* (London: The Macmillan Press, 1980).

16 Bk. Wilfred Cantwell Smith, *Towards a World Theology* (Philadelphia: Westminster, 1981).

17 David Tracy, "Comparative Theology", *The Encyclopedia of Religions*, ed. Lindsay Jones (Detroit: Macmillan, 2005), 13: 9125.

18 Lauren Smeler White, "For Comparative Theology's Christian Skeptics: An Invitation to Kenotic Generosity in the Religiously Pluralistic Situation", *Harvard Theological Review* 109/2 (Nisan 2016): 160.

Karşılaştırmalı teolojiyi kavramsallaştırmamız gerekirse yine bu alanda yazan teologların karşılaştırmalı teolojiyi nasıl tanımladıklarına bakmak gerekir. İlk olarak Tracy kendisini karşılaştırmalı teolog olarak tanımlamasa ve bu alanda akademik çalışmalar ortaya koymamış olsa da karşılaştırmalı teolojiyi 20. yüzyıl terminolojisine kazandırdığı için önemli bir figürdür. Ona göre karşılaştırmalı teoloji dini çeşitliliği ve dini ötekiye ciddiye alanların otomatik olarak varacağı bir alandır.¹⁹ O karşılaştırmalı teolojiyi ‘karşılaştırma’ ve ‘teoloji’ olarak iki yönlü ele alır; karşılaştırma kısmı dinler tarihi metodolojisiyle ilgiliyken teoloji kısmı ise sadece bir dinin teolojisini değil iki veya daha fazla dinin teolojisini incelemekle alakalıdır. Karşılaştırmalı teoloji ona göre “dini çoğulculuk olgusunun yorumlanmasında anlamlılık ve gerçeklik iddiası ile herhangi bir dini geleneği yorumlamada anlamlılık ve gerçeklik iddiası arasında karşılıklı eleştirel ilişki kuran akademik bir disiplindir.”²⁰ Bu tanıma göre, karşılaştırmalı teolojinin temelinde iki olgu vardır; dini çeşitliliği yorumlama ve herhangi bir dini (bağlı bulunan din) anlamlandırma. Bu iki olguyu diğer tanımlamalarda da görmek mümkündür.

Clooney de Tracy gibi belli bir dini anlamlandırmayı öteki dinlerde(n) anlam bulma arayışıyla elde edilebileceğini vurgular, fakat Tracy’den daha spesifik tanımlamalar yapar. Clooney karşılaştırmalı teolojiyi, bağlı olunan inanç geleneğini başka bir inanç geleneğinin bakış açısından inceleme ve yeniden yorumlama pratiği olarak tanımlar.²¹ Daha spesifik bir şekilde tanımlanırsa “karşılaştırmalı teoloji –*baştan sona karşılaştırmalı ve teolojik*- belirli bir inanç geleneğine dayanan bir anlam arayışına dayanır, fakat bu arayışın temeli bir veya birden fazla inanç geleneğinden öğrenmeyle gerçekleşir. Bu öğrenme bağlı bulunan gelenekle beraber yeni karşılaşılan gelenek/geleneklerden yeni teolojik anlamlar çıkarmayla gerçekleşir.”²²

Fredericks ise karşılaştırmalı teolojiyi Hristiyan sistematik teolojisinin bir alt dalı olarak²³ öteki dini geleneklerin öğretileri ışığında Hristiyan inancının anlamını anlama girişimi olarak açıklar.²⁴ Ona göre karşılaştırmalı teolojinin amacı Hristiyanların kendi inançlarını derinlemesine öğrenmeye sevk etmesidir. Hristiyan teolojisini karşılaştırmalı bir şekilde yapmak Hristiyanlık dışındaki dini geleneklerin öğretilerini kendi dinlerini anlamlandırırken referans noktası sağlamaktadır.²⁵ Bu sebeptendir ki Fredericks dini çeşitliliğe daha

19 Tracy, “Comparative Theology”, 9133.

20 Tracy, “Comparative Theology”, 9132.

21 Clooney “Comparative Theology”, *The Oxford Handbook of Systematic Theology*, ed. John Webster v.d.ğr. (Oxford: Oxford University Press, 2007), 654.

22 Clooney, *Deep Learning*, 10.

23 James Fredericks, “A Universal Religious Experience? Comparative Theology as an Alternative to a Theology of Religions”, *Horizon* 22/01 (Mart, 1995): 68.

24 Fredericks, *Faiths*, 140.

25 Fredericks, *Faiths*, 141.

anlamli şekilde yaklaşıminin karşılaştırmalı teoloji vesilesiyle olacağına inanmaktadır.

2. Karşılaştırmalı Teoloji Yöntemleri

Çağdaş dönemde karşılaştırmalı teoloji bir taraftan Neville ve Ward gibi teologların uyguladığı global teoloji şekliyle diğer taraftan da Clooney ve Frederiks'in yaptığı belli bir dinin veya mezhebin mensubu olarak yapılan teoloji şeklinde iki farklı yöntemle yapılmaktadır. Clooney'in karşılaştırmalı teolojisi daha fazla tanınırlığı olmasına rağmen o kendinden önce bu alanı kullanmış olan Neville ve Ward'ın yaklaşımından daha farklı bir yöntem uygular. Clooney'in karşılaştırmalı teoloji alanında en önemli teolog olarak anılmasının başlıca sebepleri hem karşılaştırmalı teoloji alanını tarihi gelişimiyle beraber ne olduğunu, dönüşümünü ve alanda var olan metotların ne olduğunu göstermesine hem de kendine has metodunu özellikle *Derinlemesine Öğrenme* kitabıyla bu alanda bıraktığı etkiye bağlıdır.

Kısaca bahsedecek olursak, Neville, Clooney'in de dahil olduğu Boston College'de dekanlık yapmış önemli bir karşılaştırmalı teologdur. Daha sonra da görüleceği gibi Clooney ve Fredericks karşılaştırmalı teolojiyi bir dinin hatta daha da özeldede bir mezhebin mensubu olarak yapmaktalar fakat Neville, din çalışmalarıyla beraber ortaya çıkan dinlere karşı objektif olma eğilimi gösterir. 1995-1999 yılları arasında Boston College'de başlatılan *Cros-Cultural Comparative Religious Ideas Project* (Kültürlerarası Karşılaştırmalı Din Düşünceleri Projesi)'e öncülük yapmış ve üç ciltlik²⁶ karşılaştırmalı teoloji eserlerine katkı sağlamış ve editörler arasında yer almıştır. Genel olarak Çin dinleri, özeldede ise Konfüçyüslük üzerine araştırmalar yapan Neville, bu projenin, Çin dinleriyle alakalı kısımlarına, karşılaştırmalı yöntemine ve metodolojisine katkı sağlamıştır. Bu projede Neville, yöntem olarak herhangi bir dinin içerisinden değil de (Clooney ve Fredericks'in aksine) daha çok objektif ve tarafsız bir şekilde Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm ve Çin dinlerindeki insanın durumunu, nihai gerçeklik ve dini doğruları dini metin ve motifler ışığında karşılaştırmalı bir perspektiften sunmaya çalışmıştır. Ona göre karşılaştırmalı teoloji ancak iki veya daha fazla geleneğin ortak bir konu üzerine iddiaları ve fikirleriyle yapılabilir. Karşılaştırma yöntemini üç mantıksal unsurla açıklar. İlki karşılaştırılacak geleneklerin hangi kategoriye göre karşılaştırma yapılmasıyla ilgilidir. Ona göre kategoriler hem farklı dinler arasındaki ilişkiyi belirleyebilecek kadar spesifik hem de onları kendi terimleriyle

26 Robert Cummings Neville (ed.), *The Human Condition: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project* (Albany: State University of New York Press, 2001); Robert Cummings Neville (ed.), *Ultimate Realities: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project* (Albany: State University of New York Press, 2001); Robert Cummings Neville (ed.), *Religious Truth: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project* (Albany: State University of New York Press, 2001).

ifade edebilecek kadar belirsiz (vague)²⁷ olmalıdır. İkinci unsur ise belli gelenek veya fikirleri karşılaştırmak için karşılaştırma yapılacak olan geleneklerdeki ortak bir konuyu ele almalı ve nasıl yorumladığını anlatarak belirsiz kategorileri açık hale getirmelidir. Son unsur da farklı geleneklerin birbirleriyle nasıl bağlanabileceğini belirleyecek gerçek karşılaştırma ve hipotezler önerme aşamasıdır.²⁸ Neville karşılaştırmalı teolojiye teolojik olmaktan çok felsefi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bunun muhtemel sebebi karşılaştırmalı alan olarak uzmanlaştığı dinlerin Çin dinleri olmasındandır. *Ritual and Deference* adlı kitabında yaptığı işin karşılaştırmanın da ötesinde bütünleştirici felsefeye (integrative philosophy) kaydığını belirtir. Bir başka deyişle, o, bütünleştirici felsefesinde, daha önce önerdiği global teolojisi gibi, karşılaştırma yöntemini kullanır fakat felsefi bakış açısıyla bu karşılaştırmaları uygular.²⁹

Öte taraftan Ward da Neville gibi Clooney'den farklı bir yöntem kullanır. Ward, karşılaştırmalı teolojisini daha genel bir şekilde yapar. Neville'de görüldüğü gibi o da karşılaştırmalı teolojisini herhangi bir mezhep merkezinde yapmaz ve duruşunu dini apolojetik duruşuna karşı olarak konumlandırır. Bu sebeple Ward, dinler tarihine uygun bir karşılaştırmalı teoloji önerir. Diğer bir deyişle, Ward'ın karşılaştırmalı teolojisi, teolojiyi belli bir dinin (Hristiyanlık) savunuculuğunu yapmak ve sadece kendi din öğretilerini kabul etmek karşısında öteki dinlerin doktrin ve öğretilerini dinler tarihçilerinin çokça kullandığı din fenomenolojisi metotlarına da başvurarak öteki dinleri mümkün mertebede tarafsız bir şekilde tanımlamayı amaçlamaktadır.³⁰ Onun bu yaklaşımının temeli Friedrich Schleiermacher'ı karşılaştırmalı teolojinin başlatıcısı olarak görmesine dayanır; çünkü ona göre Schleiermacher bir taraftan din çalışmaları kavramları vasıtasıyla kendi teolojik görüşünü klasik Hristiyan teolojisinden ayrı tutmuş diğer taraftan da kendi geleneğinin inanç doktrinini dinler tarihi metodolojisiyle açıklamaya çalışmıştır.³¹ Ward'ın karşılaştırmalı teolojisini genel olarak beş dünya dinindeki-Yahudilik, Hristiyanlık, İslam,

27 Burada Neville'nin kullandığı belirsizlik (vagueness) terimi ilk olarak Charles S. Pierce tarafından analiz edilmiştir. Neville'nin bu konuyla alakalı tahlili için bk. Robert Cummings Neville-Wesley J. Wildman, "On Comparing Religious Ideas", *Ultimate Realities: A Volume in Comparative Theology Ideas Project*, ed. Robert Neville (Albany: State University of New York, 2001), 198.

28 Robert Cummings Neville, *On the Scope and Truth of Theology: Theology as Symbolic Engagement* (New York: T&T Clark, 2006), 105.

29 Karşılaştırmalı Felsefeyle ilgili görüşleri için bk. Robert Cummings Neville (ed.), *Ritual and Deference: Extending Chinese Philosophy in a Comparative Context* (Albany: State University of New York, 2008), özellikle "On Comparison" bölümünde felsefi dönüşümü daha açık bir şekilde anlatmıştır (127-149).

30 Ulrich Winkler, "What is Comparative Theology", *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe: Between Texts and People*, ed. David Cheetham v.dğr. (Amsterdam: Rodopi, 2011), 238.

31 Winkler, "What is Comparative Theology", 237.

Hinduizm ve Budizm- belli temaları karşılaştırmayla yapar. Ward, karşılaştırmalı teoloji alanında beş serilik bir kitap dizisi yayınlar; bu seride din ve vahiy,³² din ve yaratılış,³³ din ve insan doğası,³⁴ din ve toplum,³⁵ ve din ve insan ikmali³⁶ konularını ilk olarak kendisinin bağlı olduğu Hristiyanlık dininde nasıl değerlendirildiğini inceleyip, daha sonra diğer dört dünya dininde sırayla inceleme ve değerlendirmede bulunup nihai olarak diğer dinlerdeki tahlillerle Hristiyanlıktaki görüşlere dönerek sorgulayıcı bir şekilde tekrardan ele alır. Ward genel olarak diğer dinlere pozitif bir bakış açısıyla yaklaşırsa da onun diğer dinlerdeki bahsedilen ortak temalara yaklaşımının temelleri Hristiyan öğretilerine dayanır. Örneğin din ve vahiy kitabında öteki dinlerdeki vahyin geçerliliğini o dinlerin kendi kriterleri ışığında değil, Hristiyanlıktaki vahyin İsa Mesih bedeninde sudur etmesinden yola çıkarak inceler.³⁷ Bir başka ifadeyle, onun görüşlerinin temeli dini çoğulculuk felsefesine dayanmaktan çok geleneksel (orthodox) anlayışa daha yakındır. Onun teolojisi diğer dinlerden öğrenmeye açık olmakla beraber kendi dinine de sadıktır. Bu bağlamda, Ward iki türlü teolojiyi birbirine alternatif teoloji olarak sunmaktadır: açık ve kapalı. Açık teoloji öteki dinlerle ortak noktalar bulup karşılaştırmalar yapmaya hazır, onlardaki bazı motifleri kendi dinindekileri tamamlayan, kendi dinini öteki dinler ışığında yorumlayabilen ve diğer dinlerle diyalog kurabilen bir teoloji iken³⁸ kapalı teoloji ise kendi dinini ötekilerden tamamen farklı, karşılaştırılmaz, yeniden yorumlanamaz, öteki dinleri bastıran, hakikatin sadece kendi dininde olduğunu öngören bir teolojik yorumlamadır.³⁹ Bu bağlamda Ward'ın teolojisi açık teolojiye örnek olarak gösterilebilir.

Clooney ve kısmen de olsa Fredericks'in karşılaştırmalı teolojileri en fazla bilinirliğe sahip ve en çok kabul edilen teolojilerdir. Yöntemsel olarak ikisi de Katolik olduğundan bu teologların teolojilerinin temelleri kendi mezheplerinin öğretilerine dayanır. Yukarıda bahsedilen teologlardan farklı olarak, bu iki teolog birçok dünya dinlerini belli konular ışığında karşılaştırmaktan ziyade iki din özelinde daha belirli karşılaştırmalar yaparlar. Fredericks, Clooney gibi metodolojisini sistematik bir şekilde sunmaz, fakat karşılaştırmalı teolojinin neden gerekli olduğu sorusuna cevap arar ve bu arayışın sonucu olarak karşılaştırmalı teolojiyi dinler teolojisine alternatif olarak sunar. Aşağıda bu

32 Keith Ward, *Religion and Revelation* (Oxford: Clarendon Press, 1994).

33 Keith Ward, *Religion and Creation* (Oxford: Clarendon Press, 1996).

34 Keith Ward, *Religion and Human Nature* (Oxford: Clarendon Press, 1998).

35 Keith Ward, *Religion and Community* (Oxford: Clarendon Press, 2000).

36 Keith Ward, *Religion and Human Fulfilment* (London: SCM Press, 2008).

37 Kenneth Rose, "Keith Ward's Exceptionalist Theology of Revelations", *New Blackfriars* 79/926 (1998): 165.

38 Ward, *Revelation*, 140-141.

39 Ward, *Revelation*, 141.

konu daha detaylı incelenecektir. Fredericks ile ilgili not edilmesi gereken önemli nokta ise spesifik bağlamda Budizm öğretilerini Hristiyanlık ışığında okuması ve Hristiyanlık öğretilerini de Budizm'den öğrendikleriyle yeniden yorumlamasıdır.⁴⁰

Clooney'in teolojisinin ana dayanağı "anlamın peşindeki iman" (faith seeking understanding), ki bu arayışı da öteki dinlerin öğretilerinde arama yoluna girer.⁴¹ Bu bakımdan Clooney, Neville ve kısmen de olsa Ward'dan ayrılır. Neville karşılaştırmayı nesnel değerler üzerinden yaparken Clooney tüm teolojisini iman ve hakikati arama üzerine kurar. Ona göre karşılaştırmalı teoloji hakikati aramaktan geçer. O hakikati aramayı sadece kendi diniyle sınırlı tutmaz, bu yüzden diğer dinlere yönelir.⁴² Clooney'in karşılaştırmalı teolojisinin temelinde dini metin okuma vardır. Ona göre en verimli karşılaştırmalı teoloji yapmanın yolu binlerce yıldır korunan ve toplumların Tanrıyı, kendilerini ve diğerlerini algılamasında yol gösteren kutsal ve teolojik metin okumaktan geçer.⁴³ O sadece karşılaştırma yaptığı dinlerin (Hristiyanlık ve Hinduizm) kutsal kitaplarını okumayı önermez aynı zamanda tefsir okumalarının da karşılaştırmalı teolojinin en önemli unsuru olduğunu düşünür.⁴⁴ Clooney'e göre dini metinleri karşılaştırmalı bir şekilde okumak insan hayatını dönüştürüp kendi dinimizle beraber öteki dinlerden de irfan elde etmemize yol açar.⁴⁵ Bu sebeple, Clooney'e göre dini metin okuma manevi bir pratiktir. O üç çeşit okumadan bahseder ve bu üçünün de okuyucuyu manevi bir yolculuğa çıkaracağını iddia eder; ilk olarak bağlı bulunan dinin metinlerini okumak. Burada okuyucu kendi dininin temel kaynaklarını okuyup kendi diniyle ilgili fikirler elde etmiş olacaktır. İkinci okuma çeşidi ise karşılaştırma yapılacak dinin metinlerini okumak; okuyucu burada tamamen yabancı olduğu bir alana girer. Bu çeşit okumada sadece öğrenme gerçekleşmez aynı zamanda okuyucu iki metin arasında bağlantılar kurmaya başlar. Üçüncü çeşit okumada ise iki dinin metinleri karşılaştırmalı bir şekilde okunur, bu da okuyucuyu dinler arası bir öğrenmeye sevk eder. Burada okuyucu yeteri kadar öğrenme gerçekleştirirse ne bağlı bulunduğu din ne de karşılaştırma yaptığı din bağlamında düşünür, daha da öte iki dinin de hem içinde hem de dışında bir

40 Fredericks'in karşılaştırmalı teoloji pratiği için bk. *Buddhist and Christians: Through Comparative Theology to Solidarity* (Maryknoll: Orbis Books, 2004). Ayrıca *Faiths* kitabının da 7. bölümünde de karşılaştırmalı teolojisine örnekler sunmuştur.

41 Clooney, *Deep Learning*, 10, 11, 36.

42 Francis Xavier Clooney, "Comparative Theology as Theology", *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe Between Texts and People*, ed. David Cheetham v.dğr. (Amsterdam: Rodopi, 2011), 134-135.

43 Clooney, *Deep Learning*, 58.

44 Clooney, *Deep Learning*, 61.

45 Clooney, *Deep Learning*, 59.

konumda olur ve böylece manevi öğrenme sürecine girilmiş olur.⁴⁶ Clooney'in karşılaştırmalı teolojisi de bu üç okumanın birleşiminden oluşur. Clooney eserlerinde bu üç okumanın Hinduizm özelinde nasıl pratiğe geçirdiğini gösterir. Örneğin *Beyond Compare* adlı eserinde St Francis de Sales ve Sri Vedanta Desika örnekleri üzerinden Tanrı sevgisini isler. Yine diğer eserlerinde de belli temalar üzerinde iki dini metin karşılaştırmaları yapıp Hristiyan olarak Hindu metinlerinin onun bakış açısını nasıl aydınlattığını göstermeye çalışır.

3. Karşılaştırmalı Teoloji ile Dinler Teolojisi ve Dinler Arası Diyalog Arasındaki İlişki

Dinler arası diyalog ve karşılaştırmalı teoloji arasında yapılan tartışmalar karşılaştırmalı teoloji ve dinler teolojisi arasındaki tartışmalar gibi yoğun değildir. Bu iki alan hem birbirleriyle bağlantılı hem de birbirinden farklıdır. Dinler teolojisi ve karşılaştırmalı teolojinin akademik bir disiplin olması ikisi arasındaki akademik tartışmaları yoğunlaştırmışken dinler arası diyalogun ise tamamen pratiğe dayalı bir alan olması benzer tartışmalara sebebiyet vermemiştir. Dolayısıyla karşılaştırmalı teoloji ve dinler arası diyalog zaten yöntemsel olarak birbirinden farklı iki alandır. Ayrıca, ilkinin akademik bir disiplin olması iki alanın hitap ettiği kitlenin de farklı olmasını sağlamaktadır. Clooney ve diğerlerinin karşılaştırmalı teolojiye yönelmesinin sebebi diyalog vesilesiyle öteki dinler hakkında daha fazla bilgiye sahip olmaları ve daha iyi karşılaştırma yapma imkânı bulmalarındandır. Clooney de dinler arası diyalogun karşılaştırmalı teolojiyle hem iç içe olduğunu hem de birbirinden ayrı alanlar olduğunu düşünmektedir.⁴⁷ İki alanda da ötekiyle iletişim halinde olma, ondan öğrenme mevcuttur, fakat dinler arası diyalogda öteki hakkında çok derinlemesine bilgi gerekmesi de karşılaştırmalı teolojide bu olmazsa olmazdır. Dolayısıyla dinler arası diyalog daha geniş kapsamlı ve sıradan insanların da katıldığı bir sohbet şeklinde yapılabilirken karşılaştırmalı teoloji ancak ve ancak daha belirli karşılaştırmalar yapılan akademik bir çerçevede gerçekleştirilebilir.

Karşılaştırmalı teoloji ve dinler teolojisi arasındaki ilişki bazı tartışmalara sebep olmuştur. İki alan da öteki dinlerle direk alakalı olduğu için, hangisinin daha verimli tartışmalara yol açtığı, aynı kategoride değerlendirilip değerlendirilemeyecekleri ve bu iki alanın Hristiyan teolojisinin neresinde durduğu sorunları ortaya çıkmıştır. Dinler teolojisi alanında yazan bazı teologlar karşılaştırmalı teolojiyi dördüncü kategori olarak sunmaktadırlar. Örneğin, Paul

46 Francis Xavier Clooney, *Beyond Compare* (Washington: Georgetown University Press: 2008), 81-82.

47 Clooney, *Deep Learning*, 14.

Knitter, bu alanı Onaylama Modeli (Acceptance Model) başlığı altında ele almıştır.⁴⁸ Yine aynı şekilde Hedges, karşılaştırmalı teolojiji dinler teolojisi başlığı altında bir kategori olarak değerlendirmiştir.⁴⁹ Dinler teolojisi ve karşılaştırmalı teolojinin yeniden yorumlanması ve yayılması sürecini incelersek bunun muhtemel sebebinin görmek daha kolay olacaktır. Dinler teolojisi alanı Batıda özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra kabul görmeye başlamıştır. Race'in üç yönlü tipolojisinin bir nevi dinler teolojisi alanını tanımlayan standart bir tipoloji olarak algılanmasıyla beraber bazı teologlar genelde bu tipolojiye özeldir ise çoğulculuk görüşüne karşı argümanlar geliştirmişlerdir. Post-liberal düşüncenin ortaya çıkmasıyla beraber George Lindbeck'in geliştirmiş olduğu yeni paradigma⁵⁰ tartışmayı Race'in üç yönlü tipolojinin hangisinin daha iyi bir görüş olduğundan çoğulculuk ve post liberal veya tikelcilik (particularism) olarak tabir edilen düşünceleri arasındaki tartışmaya çevirmiştir (iki yönlü). Hedges'in de haklı bir şekilde ifade ettiği gibi, çağdaş dönemde dinler teolojindeki tartışmalar çoğulcu düşünce ve tikelcilik düşüncesi arasında yaşanmaktadır.⁵¹ İşte burada bir taraftan çoğulcu düşüncenin ortak paydada buluşma vurgusuna karşı, diğer taraftan da tikelciliğin düşüncesi her dinin doktrinlerinin, öğretilerinin, inanç esanslarının farklı olduğu görüşü üzerinde durarak dinsel farklılıklar üzerinde vurgu yapması dinler teolojisinde iki yönlü bir tartışma ortaya çıkarmıştır. Karşılaştırmalı teoloji alanında yazan teologların da dinler teolojisi alanına eleştirel yaklaşımları özellikle çoğulcu yaklaşıma açık veya kapalı bir şekilde eleştiriler sunmaları, diğer dinlerin farklılıklarını da benzerlikler kadar önemli görmeleri, onların dinler teolojisinde tikelcilik görüşüyle beraber okunmalarına sebep olmuştur.

Karşılaştırmalı teoloji alanında yazan birinin dinler teolojisinden bahsetmeden bu teolojiji kullanması pek mümkün görünmüyor. İki tür teoloji de öteki dinlerle etkileşim halindedir fakat kullandıkları yöntemler farklıdır.

48 Knitter, *Theologies of Religions*, 216, 224.

49 Paul Hedges, *Controversies in Interreligious Dialogue and the Theology of Religions* (London: SCM Press, 2010), 52.

50 Lindbeck çoğulculuk ve dışlayıcılık düşüncesine alternatif olarak post-liberal veya tikelcilik (particularism) düşüncesini dinler teolojisine kazandırmıştır. Lindbeck öteki dinlere bakış açısını kültürel-linguistik teorisiyle açıklar. Ona göre öteki dinleri hakikat ve dini tecrübeyle açıklamak yerine kültürel-linguistik teoriyle dinlerin kendi içindeki tutarlılıklarına göre incelemek daha doğru bir yaklaşımdır. Buna göre, farklı dinlerin hakikatleri o din içinde tutarlı olabilir fakat bunlar birbirleriyle karşılaştırılmaz. Dinlerin birbirleriyle karşılaştırılmazlığı (incommensurability) ilkesiyle Lindbeck'e göre dinlerde ortak zemin aramamak gerekir. Özetle, Lindbeck'in dinler teolojisi dinlerin farklı olduğu üzerine vurgu yapar ve bu farklılıkların birbirleriyle karşılaştırılmayacağı üzerine kurulmuştur. Bk. George Lindbeck, *The Nature of Doctrine: Religions and Theology in a Postliberal Age* (London: SCPK, 1984), 47-49.

51 Hedges, dinler teolojisindeki üç-yönlü tipolojiye dördüncü kategori olarak tikelcilik yaklaşımını ekler. Fakat ona göre çağdaş dönemde dinler teolojisinde yaşanan tartışmalar çoğulculukla çoğulculuk ve tikelcilik yaklaşımları arasında bir tartışmaya evrilmiştir. Bk. Hedges, *Controversies*, 30.

Dinler teolojisi karşılaştırmalı teoloji için bir dayanak olmakla beraber, karşılaştırmalı teoloji kendisinin ya dinler teolojisinden yararlanmaya ya da o alandan koparmaya çalışır. Karşılaştırmalı teolojiler genelde Race'in üç-yönlü tipolojisinden ya kapsayıcılık ya da çoğulcu teolojiye dayandırır. Dışlayıcılık görüşüne sahip olan birinin karşılaştırmalı teoloji yapması pek mümkün görünmüyor, çünkü dışlayıcılık hakikatin sadece bir dinle sınırlı olduğunu var sayar. Karşılaştırmalı teologlar, üç-yönlü tipolojiden, veya dinler teolojisinin üretmiş olduğu modellerin hangisinin daha savunulabilir olduğu tartışmasına girmeseler de, Drew'in iddia ettiği gibi belli bir dinler teolojisi modeli açık bir şekilde ifade etmezler ve karşılaştırmalı teoloji yaparken dinler teolojisi modellerinden biriyle beslenirler.⁵² Buna rağmen, bazı teologlar, kendi teolojilerini ya belirli bir dinler teolojisiyle harmoni halinde ya da dinler teolojisi metodolojisinden farklı bir yöntemle dini çoğulculuğa yaklaştıklarını iddia ederler. Neville ve Ward karşılaştırmalı teolojilerinde dinler teolojisiyle ilişkiden bahsetmezler, ancak genel olarak onların çoğulcu görüşe yakın oldukları konusunda bir kanı da bu alanda yazarlar arasında hakimdir.⁵³ Fakat Clooney ve Fredericks'in karşılaştırmalı teolojilerini onların dinler teolojisiyle ilgili görüşleriyle beraber okumak gerekir.

Clooney dinler teolojisi ve karşılaştırmalı teolojiyi birbirine alternatif veya birinin diğerinin yerini aldığı rakip alan olarak görmez. Ona göre iki alan da dini çoğulculukla uğraşan ve metodolojileri birbirinden farklı olan alanlardır. Clooney iki alanın da birbirinden yararlanabilecek bir konumda olduklarını düşünür. Şöyle ki; dinler teolojisi karşılaştırmalı çalışmaların yapılacağı çerçeveyi ortaya çıkarma ve açıklamaya yardımcı olurken, karşılaştırmalı teoloji de dinler teolojisinin daha spesifik olmasına, belirli gelenekleri daha yakından inceleyerek daha hassas çıkarımlar yapmasına yardımcı olur.⁵⁴ Clooney de dindar Katolik olarak II. Vatikan Konsiliyle beraber Katolik teolojinin kabul etmiş olduğu teolojiyle uyumlu bir teoloji sunmaktadır. Clooney kendi karşılaştırmalı teolojisinin Katolikler için çok önemli bir teolog olan Karl Rahner ve Jacques Dupuis'in kapsayıcı teolojileriyle uyumlu olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu iki teoloğun teolojisi hem Hristiyan öğretilerinin biricik ve eşsiz hem de diğer dinlerden öğrenmeye açıktır.⁵⁵ Clooney teolojisini her ne kadar kapsayıcılık görüşüne dayandırsa da klasik bir kapsayıcı gibi diğer dinleri Hristiyanlık öğretileri çerçevesinden değerlendirmez. Fakat Clooney kap-

52 Rose Drew, "Challenging Truths: Reflections on the Theological Dimension of Comparative Theology", *Religions* 3 (2012): 1042.

53 Betül Avcı "Comparative Theology: An Alternative to Religious Studies or Theology of Religions?", *Religions* 9/83 (2018).

54 Clooney, *Deep Learning*, 14.

55 Clooney, *Deep Learning*, 16.

sama hareketinden yola çıkar, diğer bir deyişle Clooney kapsayıcılık (inclusivism) teorisine dayanmaktan çok kapsama dahil etme (including) olgusunu ön plana çıkarmaya çalışır. Ona göre diğer dinlerden öğrendikleri kendisinin Hristiyan kimliğini yeniden gözden geçirmesine vesile olur. Böylelikle Clooney, kapsama dahil etme teolojisini ön plana çıkarır, diğer dinlerle ilgili teorileştirmeyi değil.⁵⁶

Fredericks ise karşılaştırmalı teolojiyi dinler teolojisine alternatif olarak sunmaktadır. O dini çeşitlilik ele alınırken en çok başvurulan yolun dinler teolojisi olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisinin yarattığı sorunlarla nasıl başa çıkabileceğini göstermeye çalışır. Dinler teolojisini değerlendirip bazı önerilerde bulunur ve bunlarla karşılaştırmalı teolojinin ona alternatif olabileceğini göstermeye çalışır. Ona göre, ilk olarak bir taraftan Aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan çoğulcu görüşü, diğer taraftan buna alternatif olarak yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan George Lindbeck'in teorileştirdiği tikelciliğin anlayışı dini çoğulculuğu tam anlamıyla algılamakta yetersiz kalmaktadır; ilkinin ortak deneyim üzerine vurgu yapması öteki dinlerin farklılıklarının göz önünde bulundurulmasına engel olurken ikincisinin de dinlerin karşılaştırmasının imkânsız olduğuna vurgu yapması öteki dinleri algılamaya ve dini çoğulculuğu yorumlamada yetersiz kalacağına inanır.⁵⁷ İkinci olarak, Fredericks, Hristiyanlık dışındaki dinlerin teolojisinin tam olarak sistematik bir şekilde yapılamayacağını düşünmektedir. Buna karşın, ortak deneyim üzerine vurgu veya karşı argümanlar geliştirip teolojik teoriler geliştirmek yerine Hristiyan teolojisindeki bazı spesifik unsurları başka bir geleneklerdeki benzer unsurlarla karşılaştırmalı olarak incelemek daha faydalı olacaktır.⁵⁸ Üçüncü olarak liberal ve post-liberal pozisyonlardan farklı bir yaklaşım olarak karşılaştırmalı teoloji farklılıklar kadar benzerlikleri de dikkate alarak karşılaştırmının hermenötik bakış açısına odaklanmalıdır.⁵⁹ Bu bağlamda, Fredericks, Gadamer'in "ufukların kaynaşması" (fusion of horizons)⁶⁰ anlayışını örnek olarak kullanılabileceğini düşünür. Nihayetinde Fredericks dinler teolojisinin özellikle çoğulculuk anlayışının Hristiyanların öteki dinlerden bir şeyler öğrenmeye sevk etmediğini, ve öteki dinleri kendilerini tanımladıkları gibi teorileştirmediklerini iddia etmektedir.⁶¹

Moyaert ve Schebera da karşılaştırmalı teolojiyi dinler teolojisine alternatif olarak sunmaktadırlar. Moyaert'e göre dinler teolojisi öteki dinleri kendilerini

56 Clooney, *Deep Learning*, 16.

57 Fredericks, "Comparative Theology", 82.

58 Fredericks, "Comparative Theology", 83.

59 Fredericks, "Comparative Theology", 85.

60 Bk. Hans Georg Gadamer, *Truth and Method* (London: Continuum, 2004).

61 Fredericks, *Faiths*, 116.

tanımladıkları gibi değil de öteki dinlerle etkileşim haline geçmeden *a priori* önermelerde bulunur. Ayrıca dinler teolojisinin öteki dinleri tanımlama biçimi o dine bağlı olanlardan onları daha iyi biliyormuşçasına yapar.⁶² Karşılaştırmalı teoloji ise buna karşı öteki dinler hakkında yargılara varmaktan ziyade öteki dinler ışığında Hristiyanlığı anlamlandırmaya çalışır.⁶³ Schebera da benzer şekilde dinler teolojisinin bir takım *a priori* şartlarla diğer dinlerle diyaloga girdiğini iddia ederek diyalog sonucunun diyalog gerçekleşmeden zaten belli olduğunu iddia eder.⁶⁴ Bunun dışında, Schebera'ya göre dinler teolojisi, aynı sorunları hangi modelin diğerinden daha üstün olduğu çerçevesinde tartışılıp durur. Bu sebeple, dinler teolojisi üzerine dönen tartışmalar bir çıkmaza girmiştir. Dolayısıyla, o dinlerin belli semboller, metinler, öğretiler ışığında incelenmesinin dini diyalog için daha faydalı olacağına inanır.⁶⁵

Yukarıda bahsedilen tartışmalardan üç farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır; karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisi içinde bir model olarak değerlendirilmesi, dinler teolojisinin miadını doldurmuş olması ve dolayısıyla karşılaştırmalı teolojinin de onun yerine geçmesi gerektiği ve karşılaştırmalı teoloji ile dinler teolojisinin birbirini besleyen iki farklı alan olması. İlk olarak karşılaştırmalı teoloji herhangi bir dinler teolojisi modeli olarak değerlendirilemez, çünkü iki teolojinin de kullandığı metodolojiler farklıdır. Her ne kadar iki alan da direk kendi dini dışındaki dinlerle ilgili bazı tasavvurlar yapsa da biri diğer dinlerle ilgili çok fazla bilgiye sahip olmaksızın, kendi dinindeki hakikatlerin öteki dinlerde var olup olmadığını tartışırken, diğerinde ise öteki dinlerle ilgili derinlemesine bilgiye sahip olmak kaçınılmazdır. Dinler teolojisi ötekini teorileştirme var iken karşılaştırmalı teolojide ötekinden öğrenme esas motivasyon kaynağıdır. Drew ve Sachebera'nın da belirttiği gibi dinler teolojisinin ötekiyle ilgili yargıları karşılaşma gerçekleşmeden önce yani *a priori* iken, dinler teolojisinin ise *a posteriori*'dir. Dolayısıyla iki alan aynı sorulara farklı cevaplar arayan farklı yaklaşımlar değil farklı sorulara farklı metodolojiyle cevap arayan iki farklı alandır. İkinci olarak, karşılaştırmalı teolojinin dinler teolojisinin yerine geçmesi gerektiği düşüncesi çok gerçekçi görünmüyor. Zira, dinler teolojisindeki tartışmalar statik bir düzeyde devam etmediğinin en iyi kanıtı Race'in üç-yönlü tipolojisini öne sürdüğünden beri farklı modellerin ve alternatiflerin ortaya çıkması ve bu alanda öne sürülen

62 Marianne Moyaert, "Comparative Theology in Search of a Hermeneutical Framework", *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe Between Texts and People*, ed. David Cheetham v.dğr. (Amsterdam: Rodopi, 2011), 163.

63 Moyaert, "Comparative Theology", 164.

64 Richard Schebera, "Comparative Theology: A New Method of Interreligious Dialogue", *Dialogue and Alliance* 17/1 (Spring/Summer, 2003): 7-18.

65 Schebera, "Comparative Theology", 10.

modellerin sürekli eleştiriye tabi tutulması ve yeni teoriler ışığında dinler teolojisinin yorumlanmasıdır.⁶⁶ Ayrıca bu alanda yazan teologlar da zamanla kendi teolojilerini revize etmek durumunda kalmışlardır. Knitter'in dönüşümü buna en güzel örnek olarak verilebilir. En başta Hick'in sunduğu teosentrik modeli benimserken zamanla post-liberal modelin de etkisiyle dinlerin hakikatlerinin karşılaştırmanın doğru bir yaklaşım olmadığını düşünerek etik ve dini pratiğin ön plana çıktığı bir teoriye evrilmiştir. Dolayısıyla Clooney'in de önerdiği üçüncü görüş daha savunulabilir bir duruştur. Karşılaştırmalı teolojinin, çoğulcu ideolojisindeki aynılaştırma temayülüne karşı olarak diğer dinleri derinlemesine incelemesi olumlu bir gelişmedir. Bu bağlamda bir taraftan çoğulculuk düşüncesinin aynılık tikelciliğinin ise farklılıklar üzerine sürdürdüğü tartışmaya alternatif olarak ötekenden öğrenmek amacıyla ortaya çıkan karşılaştırmalı teoloji, dinlerin hem çoğulcuların iddia ettiği gibi aynı olmadığını hem de tikelcilerin iddia ettikleri gibi de birbirinden farklı ve karşılaştırılmaz olmadığı olgusunu ortaya çıkarmıştır. Böylelikle ötekine karşı tasavvur aynılık ve farklılıkların benzer oranda göz önünde bulundurulurken oluşturulur. Ayrıca dinler teolojisi oluşturulurken yapılan nüanslar da önemlidir. Bu nüanslarda dinlerdeki kurtuluş ve hakikat öğretilerinden çok öteki dinlerin farklılıklarını ve aynılıklarını ne kadar göz önünde bulundurulduğu daha önem arz etmektedir. Günün sonunda öteki dinlerin kurtuluşa erdirip erdiremediği sorusuna evet veya hayır cevabı da verilebilir fakat, burada vurgu kurtuluşa değil ötekilerden öğrenme ötekileri ciddiye alma olmalıdır.

Sonuç

Karşılaştırmalı teoloji yirminci yüzyılda başlayan dinler teolojisi ekseninde dönen dini çeşitlilik olgusuna farklı bir bakış açısı katmıştır. Dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk ve daha sonra eklenen tikelci görüşleri arasında dönen tartışmalardan farklı olarak ötekenden ötekinin kendisini tanımadığı şekilde öğrenmek, bu öğrenmeler ışığında kendi dinini yeniden yorumlamak ilkesiyle ortaya çıkan karşılaştırmalı teoloji, tartışmaları farklı bir boyuta taşımıştır. Karşılaştırmalı teoloji, farklı bir disiplin dalı olarak fakat hem dinler teolojisi hem de dinler arası diyalog alanıyla ilişki içerisinde. Bir taraftan belli bir dinin öteki dinlerle alakalı tezahürleri o dine inanların kendileri dışında dinleri anlamlandırmak için gerekli iken, diğer taraftan da öteki dinlere sadece inanılan din perspektifinden bakılmaması gerekliliği karşılaştırmalı teolojinin de katkı sağladığı olumlu bir gelişme olmuştur. Karşılaştırmalı teoloji, dinler teolojisinde ortaya sürülen çoğulculuk anlayışının öne sürdüğü benzerlik ve aynılık iddialarını hem test etmeye hem de dışlayıcılık modelinin

66 Dinler teolojisinin yirmi birinci yüzyıldaki kullanımı, eleştirileri ve Hristiyanlık dini dışındaki kullanımları için bk. Elizabeth Harris v.dğr. (eds.), *Twenty-First Century Theologies of Religions: Retrospection and Future Prospects* (Leiden, Boston: Brill - Rodopi, 2016).

kendi dininin hakikatin tek ve biricik sahibi olarak gören anlayışın yanılığını yıkmak için gereklidir. Hristiyanlık içinde de yeni bir alan olan bu teolojinin gelecekte nasıl bir hal alacağını kestirmek zor olsa da dini çoğulculuğa farklı bir yaklaşım sağladığı aşikârdır. Müslümanlar tarafından şüana kadar çok rağbet görmemiş olsa da İslami dinler teolojisi modelleri için de karşılaştırmalı teoloji yöntemlerinden faydalanmak bu modellerde ortaya atılan iddiaları soyut bir düzeyden somut bir düzeye taşınmasına katkı sağlayacaktır.

Dinler teolojisi Müslümanlar tarafından kabul görmüş ve bu alanda birçok muhtelif eserler üretmişlerdir.⁶⁷ Fakat aynı şeyi karşılaştırmalı teoloji için söylemek pek mümkün görünmüyor.⁶⁸ Karşılaştırmalı teoloji yeniden yorumlandığı şekliyle Hristiyanlar içinde bile belli grupların dahil olduğu bir alan olarak kalmıştır. Amerika'da Boston College ve Almanya'da Paderborn üniversitesinde karşılaştırmalı teoloji kürsüsü bulunmaktadır ve bunun haricinde bazı münferit teologların da katkı sağladığı bir alandır. Almanya'daki kürsü İslam teolojisi ile koordineli bir şekilde ilerlese de⁶⁹ Müslümanlar tarafından henüz bu alanda yapılan göze çarpan çalışmalar mevcut değildir. İslami açıdan karşılaştırmalı teoloji yapılabilir mi yapılamaz mı konusu hem bu makalenin amacını aşmakta hem de karşılaştırmalı teolojinin zaten yeteri kadar uygulanmış bir teoloji olmamasından geleceği ile ilgili öngörüler kestirmek şimdilik çok kolay görünmemektedir. Fakat tüm bunlara rağmen, Müslüman teologların özellikle çoğulcu görüşü savunanların vardıkları bazı hükümlerin karşılaştırmalı teoloji süzgecinden geçmesi gerekmektedir. Çünkü çoğulculuk görüşüne sahip bazı teologlar⁷⁰ tüm dinleri aynı potaya koyup onlar hakkında bazı genellemeler yapar. Dolayısıyla genellemeler yapmadan önce en azından İslam dışındaki dinlerin çerçevesi belirlenirse ve hangi öğretilerinin hakikat dahilinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği de o dinlerin kendilerini ifade ettikleri şekilde göz önünde bulundurulursa daha sağlıklı olacaktır. Bu sorunsal müstakil akademik çalışmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

67 Müslümanların diğer dinlere karşı geliştirmiş olduğu teoriler için bk. Jerusha Tanner Lamptey, *Never Wholly Other: A Muslima Theology of Religious Pluralism* (New York: Oxford University Press, 2014). Özellikle 1. bölümde tarihsel ve çağdaş farklı yaklaşımlardan bahsedilmiştir. Ayrıca Mohammad Hassan Khalil, *Islam and the Fate of Others: The Salvation Question* (New York: Oxford University Press, 2012) kitabının son bölümü ve Esra Akay Dağ, *Christian and Islamic Theology of Religions: A Critical Appraisal* (London: Routledge, 2017) kitabının üçüncü bölümü çağdaş dönemde Müslümanların geliştirdiği farklı yaklaşımlar özetlenmiştir. Türkçe kaynak için bk. Cafer Sadık Yaran (der.), *İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yasama Sorunu* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001).

68 Bu konudaki istisna için bk. 10. dipnot.

69 Klaus von Stosch, "Comparative Theology as Liberal and Confessional Theology", *Religions* 3 (2012): 987.

70 Bk. Hasan Askari, "Within and Beyond Experience of Religious Diversity", *The Experience of Religious Diversity*, ed. John Hick-Hasan Askari (Aldershot: Gower Publishing, 1985).

Kaynakça

- Akay Dag, Esra. *Christian and Islamic Theology of Religions: A Critical Appraisal*. London: Routledge, 2017.
- Alan Race, *A Christians and Religious Pluralism: Patterns in Christian Theology of Religions*. 2. Baskı. London: SCM Press, 1993.
- Askari, Hasan. "Within and Beyond Experience of Religious Diversity". *The Experience of Religious Diversity*. Ed. John Hick - Hasan Askari. 191-218. Aldershot: Gower Publishing, 1985.
- Avcı, Betül. "Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders". *İslam Araştırmaları Dergisi* 32 (2014): 155-203.
- Avcı, Betül. "Comparative Theology: An Alternative to Religious Studies or Theology of Religions?". *Religions* 9/83 (2018).
- Avcı, Betül. "Comparative Theology and Scriptural Reasoning: A Muslim's Approach to Interreligious Learning". *Religions* 9/297 (2018).
- Clooney, Francis Xavier. "Comparative Theology as Theology", *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe Between Texts and People*. Ed. David Cheetham - Ulrich Winkler - Oddbjørn Leirvik - Judith Gruber. 131-148. Amsterdam: Rodopi, 2011.
- Clooney, Francis Xavier. "Comparative Theology", *The Oxford Handbook of Systematic Theology*. Ed. John Webster - Kathryn Tanner - Iain Torrance. 653-669 Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Clooney, Francis Xavier. *Beyond Compare*. Washington: Georgetown University Press: 2008.
- Clooney, Francis Xavier. *Comparative Theology: Deep Learning Across Religious Borders*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
- D'Costa, Gavin. *Christianity and World Religions: Disputed Questions in the Theology of Religions*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
- D'Costa, Gavin. *Theology and Religious Pluralism: The Challenge of Other Religions*. Oxford: Blackwell Publishing, 1986.
- Drew, Rose. "Challenging Truths: Reflections on the Theological Dimension of Comparative Theology". *Religions* 3 (2012): 1041-1053.
- Fredericks, James. "A Universal Religious Experience? Comparative Theology as an Alternative to a Theology of Religions". *Horizon* 22/01 (Mart, 1995): 67-87.
- Fredericks, James. *Buddhist and Christians: Through Comparative Theology to Solidarity*. Maryknoll: Orbis Books, 2004.
- Fredericks, James. *Faith among Faiths: Christian Theology and Non-Christian Religions*. New York: Paulist Press, 1999.
- Gadamer, Hans George. *Truth and Method*. London: Continuum, 2004.
- Gilgey, Langdon. "Plurality and Its Theological Implications", *The Myth of Christian Uniqueness: Toward a Pluralistic Theology of Religions*. Ed. John Hick - Paul Knitter. 37-40. Maryknoll: Orbis, 1987.
- Harris, E., P. Hedges, S. Hettiarachchi (Eds.). *Twenty-First Century Theologies of Religions: Retrospection and Future Prospects*. Leiden, Boston: Brill, 2016.
- Hedges, Paul. *Controversies in Interreligious Dialogue and the Theology of Religions*. London: SCM Press, 2010.
- Hick, John. *God Has Many Names*. London: The Macmillan Press, 1980.

- Hick, John. *An Interpretation of Religion*. London: Macmillan, 1989.
- Khalil, Mohammad Hassan. *Islam and the Fate of Others: The Salvation Question*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Knitter, Paul. *Introducing Theologies of Religions*. Maryknoll: Orbis Books, 2002.
- Knitter, Paul. *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*. Maryknoll: Orbis Books, 1985.
- Lamptey, Jerusha Tanner. *Never Wholly Other: A Muslima Theology of Religious Pluralism*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Lindbeck, George. *The Nature of Doctrine: Religions and Theology in a Postliberal Age*. London: SCPK, 1984.
- Masuzawa, Tomoko. *The Invention of World Religions*. Chicago, London: University of Chicago, 2005.
- Moyaert, Marianne. "Comparative Theology in Search of a Hermeneutical Framework", *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe Between Texts and People*. Ed. David Cheetham - Ulrich Winkler - Oddbjørn Leirvik - Judith Gruber. 161-185. Amsterdam: Rodopi, 2011.
- Neville, Robert Cummings (ed.). *Religious Truth: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project*. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Neville, Robert Cummings(ed.). *The Human Condition: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project*. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Neville, Robert Cummings (ed.). *Ultimate Realities: A Volume in the Comparative Religious Ideas Project*. Albany: State University of New York Press, 2001.
- Neville, Robert Cummings. *On the Scope and Truth of Theology: Theology as Symbolic Engagement*. New York: T&T Clark, 2006.
- Neville, Robert Cummings. *Ritual and Deference: Extending Chinese Philosophy in a Comparative Context*. Albany: State University of New York, 2008.
- Nicholson, Hugh. *Comparative Theology and the Problem of Religious Rivalry*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Rose, Kenneth. "Keith Ward's Exceptionalist Theology of Revelations". *New Blackfriars* 79/926 (1998): 164-176.
- Schebera, Richard. "Comparative Theology: A New Method of Interreligious Dialogue". *Dialogue and Alliance* 17/1 (Spring/Summer, 2003): 7-18.
- Schmidt-Leukel, Perry. "Exclusivism, Inclusivism, Pluralism: The Tripolar Typology-Clarified and Reaffirmed". *The Myth of Religious Superiority: A Multifaith Exploration*. Ed. Paul Knitter. 13-28. Maryknoll: Orbis Books, 2005.
- Smith, Wilfred Cantwell. *Towards a World Theology*. Philadelphia: Westminster, 1981.
- Swidler, Leonard. "The History of Interreligious Dialogue". *The Wiley-Blackwell Companion to Interreligious Dialogue*. Ed. Catherine Cornille. 3-20. Chister: Wiley-Blackwell, 2013.
- Tarcy, David. "Comparative Theology". *The Encyclopedia of Religions*. Ed. Lindsay Jones. 3: 9125-9135. Detroit: Macmillan, 2005.
- von Stosch, Klaus. "Comparative Theology as Liberal and Confessional Theology". *Religions* 3 (2012): 983–992.
- Ward, Keith. *Religion and Revelation*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Ward, Keith. *Religion and Community*. Oxford: Clarendon Press, 2000.
- Ward, Keith. *Religion and Creation*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

- Ward, Keith. *Religion and Fulfilment*. London: SCM Press, 2008.
- Ward, Keith. *Religion and Human Nature*. Oxford: Clarendon Press, 1998.
- White, Lauren Smeler. "For Comparative Theology's Christian Skeptics: An Invitation to Kenotic Generosity in the Religiously Pluralistic Situation". *Harvard Theological Review* 109/2 (Nisan 2016): 159-177.
- Winkler, Ulrich. "What is Comparative Theology". *Interreligious Hermeneutics in Pluralistic Europe: Between Texts and People*. David Cheetham - Ulrich Winkler - Oddbjørn Leirvik - Judith Gruber. 231-264. Amsterdam: Rodopi, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık. (der.) *İslam ve Öteki: Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Comparative Theology as a New Approach to Religious Other (Extended Abstract)

Esra AKAY DAĞ*

Since the second half of twentieth century, western academics have discussed the place of Christianity within a broader context of world religions. Along the lines of this debate on the question of whether Christianity is the only true religion which leads its believers to salvation or not, the academic discipline of *theology of religions* has emerged within Christian theology. Alan Race's book on *Christians and Religious Pluralism* in 1983 has contributed this debate by putting diverse responses to religious diversity into his three-fold typology, exclusivism, inclusivism and pluralism. Since then, Christian theologians have tried to prove which position is better than others, and produced many works in that direction. However, recently, the area of theology of religions in general, and Race's typology in particular have been criticised for a number of reasons. Some theologians, such as Frederick and Sachebara, have thought that discussions around theology of religions do not really help to respond religious diversity properly. They have thought that to question whether non-Christians religions include true elements/salvific values does not lead Christians to learn from other religions. In order words, theorising non-Christian religions does not effectively correspond religious plurality. From this perspective, some theologians reinterpreted the nineteenth century of comparative theology, and started to engage with the belief and doctrines of non-Christian religions for the purpose of reinterpreting their own in the light of their findings. My primary aim in this article is to introduce comparative theology to the Turkish reader. While doing so, I will briefly describe what comparative theology mean, providing explanations of the subject, diverse methodologies used by different theologians. Then, I question the place of comparative theology with its relation with theology of religions and interfaith practice.

The subjects of comparative theology, theology of religions and interfaith dialogue are linked together. All three respond to religious diversity using

---

* Res. Asst. Dr., Sakarya University Faculty of Theology Department of Philosophy and Religious Studies (esraakaydag@sakarya.edu.tr).

different methodologies. There have not been such intense debate on the relation of comparative theology to interfaith dialogue; however, the relation between comparative theology and theology of religions has been heavily discussed in the academic circle. There have been mainly three different views, which I have presented. Firstly, some comparative theologians (Fredericks, Schebera) have thought that comparative theology should replace theology of religions since the later is out-dated. Secondly, some theologians (Paul Knitter, Paul Hedges) who write on theology of religions consider comparative theology as a model within theology of religions. Lastly, some others, such as Clooney, consider both subjects as two different areas, which use different methodologies to deal with religious plurality. I argue that the last opinion is better than other two as two subjects corresponds different questions while using different methods. While theology of religions theorise non-Christian religions, comparative theology aims to learn from other religions. Furthermore, whilst for the first having general information about others is enough to locate Christianity within the world religions, for the second learning deeply from others is necessary step to make comparative plausible. Thus, I claim that neither comparative theology should replace theology of religions nor should be seen as an alternative to it. Comparative theologians make use of a particular model of theology of religions, in Clooney's case inclusivism. Lastly I also suggest comparative theology can be beneficial for any Islamic theology of religions. While Muslims contribute to the debate on religious diversity by providing different models of theology of religions, they have not engaged with comparative theology sufficiently. In order to test the claims made by Muslim theologians for theology of religions, comparative theology seems an area, which should be benefited from.

Even though the term of comparative theology has been used since the eightieth century, in the last couple of decades it has been reinterpreted by such theologians as Francis Clooney, James Fredericks, Keith Ward, Robert Cummings Neville and so on. While each theologian has their own methodology to do theology comparatively, they are in agreement that religious diversity should be taken seriously. Thus, comparative theology is directly related to religious plurality and wishes to interpret this diversity by engaging with other religious beliefs. David Tracy, the first in twentieth century who used comparative theology, explains comparative theology as an area which provides the self-awareness of a particular tradition from the horizon of other religious traditions. Clooney also explains comparative theology as "the practice of rethinking aspects of one's own faith tradition through the study of aspects of another faith tradition." Furthermore, for him comparative theology is an act of *faith seeking understanding*. Thus, comparative theology seeks to study two or more religions in order to make sense of our own. In terms of

methodology, contemporary comparative theologians offer different methods. On the one hand, Neville and Ward make their comparative a global theology; on the other hand Clooney and Fredericks' practice is compatible with their particular belief, Catholicism. In spite of these diverse approaches, Clooney's methodology has a wider influence than others since he is the one who has provided his unique methodology in his *Deep Learning* as well as contributing the field by providing the wider context of comparative theology.